

УДК 811.161.2'35

Андрощук Н. С.

ПУНКТУАЦІЙНИЙ ЗНАК ЯК ЗАСІБ ЕПІТЕТНОГО УВИРАЗНЕННЯ В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ

У статті проаналізовано специфіку пунктуаційного вирізнення епітетних сполук у поетичних та драматургічних текстах, з'ясовано особливості авторського виокремлення одиничних та повторюваних епітетів.

Ключові слова: епітет, епітетні сполуки, пунктуаційний знак, пунктуаційний малюнок.

В статье проанализирована специфика пунктуационного выделения эпитетных соединений в поэтических и драматургических текстах, выяснены особенности авторского выделения единичных и повторяемых эпитетов.

Ключевые слова: эпитет, эпитетные соединения, пунктуационный знак, пунктуационный рисунок.

The article is devoted to the analysis of the specific of the punctuation selecting of epithet connections in poetic and dramaturgic texts; the features of author selection of single and repeated epithets are found out.

Key words: epithet, epithet connections, punctuation sign, punctuation picture.

Термін "епітет", як один із найдавніших у терміносистемі лінгвістики, тривалий час означав, як відомо, два явища: означення (епітет необхідний) і власне епітет (епітет прикрашаючий). У сучасному мовознавстві перше значення терміна здебільшого не вживане, а друге – зазнало значних змін: епітет розглядається не як орнаментальний засіб, а як змістовне явище, яке виступає в кількох аспектах (логічному, психологічному, лінгвістичному, літературознавчому) [8].

Епітет належить до основних мовно-виразових засобів будь-якого тексту. Кожен функціональний стиль має, до того ж, крім спільних ознак, особливості використання епітетних сполук. У художніх текстах епітет виконує декілька функцій: *інформативну*, тобто є способом повідомлення, та *конструктивну*, тобто епітет як засіб внутріш-

ньої організації тексту взаємодіє з іншими словесними засобами, бере участь у реалізації всіх параметрів мовленнєвого цілого [8].

Досліджуючи художні тексти, науковці зосереджують увагу на стилістичному та семантичному навантаженні епітетних сполук (В. Ващенко, В. Мастеровенко, Л. Пустовіт, Л. Савченко, В. Тур), на з'ясуванні їхньої емоційно-експресивної ролі (І. Бабій, М. Братусь, Л. Горніцька-Пархонюк, Н. Сидяченко), на індивідуально-авторських особливостях їх використання (Л. Горніцька-Пархонюк, Л. Пустовіт, О. Сидоренко, Н. Сидяченко). Пунктуаційне оформлення вживання епітетів дотепер не досліджено. Це й становить новизну нашого дослідження.

Серед епітетів традиційно виокремлюють *одиничні епітетні номінації* та *повторювані*. Відповідно до чинного правопису, вирізняють повторювані епітети, які кваліфікують як однорідні. Серед одиничних – пунктуаційно увиразнюють ті, що мають статус відокремлених означень та вставлених конструкцій. Із-поміж повторюваних – ті, що виражені однорідними й неоднорідними означеннями, наприклад: "Знаю, що все-таки се непевна, ненормальна любов, вона якась безвихідна..." [15, с. 31]. Однак ситуація змінюється, якщо в тексті автор удається до індивідуально-увиразненої пунктуації (узвичаєно її кваліфікують як авторську). Власне вона уможливило пунктуаційне виокремлення як одиничних, так і повторюваних одиниць.

Для аналізу специфіки пунктуаційного вирізнення епітетних сполук обрано поетичні та драматургічні тексти. До авторських знаків, якими відзначено в тексті епітетні сполуки, належать: пунктуаційні знаки *одиничні* (три крапки, тире, знак оклику) та *комбінованого* типу (знак оклику і три крапки, знак оклику і тире).

Три крапки здебільшого використано для характеристики персонажів. Це властиво, передусім, для драматургічних текстів Лесі Українки. Завдяки цьому пунктуаційному знакові здебільшого увиразнено певні риси характеру дійових осіб ([Крицький]: "Не любить мене ваша тітка!" [Любов]: "Е, вона у мене строга... на словах!" [15, с. 21]), емоційні стани: розпач ([Месія]: "Спите? Не спить! Моя душа сумна до смерті..." [15, с. 137]), сумнів ([Дівчина]: "Вона дуже гарна..." [15, с. 115]) тощо.

Подібні функції виконують також інші пунктуаційні знаки. Через знак оклику передано захоплення героїні місячною нічтю ([Любов]: "Ах, яка чудова ніч, а ми й не дивимось! А місяць, місяць великий та ясний!" [15, с. 32]). Увиразнення епітетних ознак "великий та ясний" відбувається ще й постпозицією. Цей знак використано також у парцельованих конструкціях для портретування Тірци, героїні драми "На руїнах"

Лесі Українки ("Безумна! Біснувата!" [15, с. 175]) та для виокремлення оцінних лексем щодо гурту іудеїв і пророка самарійського ("Сліні! нещасні! Чи не видно вам, / що саме час настав справдити слово / Ісаї-пророка?" [15, с. 180]). Однак, якщо знак оклику замінити комою в цитованих контекстах, то повністю змінюється семантична структура речення, порівняймо: "Сліні, нещасні, Чи не видно вам..." немає оцінного значення, прикметники сприймаємо як однорідні означення.

Спостережено, що негативні риси характеру персонажів авторка здебільшого увиразнювала знаком оклику ([Милевський]: "Ви жорстоки!" [15, с. 40]), а негативні емоції – знаком оклику і трикрапкою, наприклад: "Яке бридке слово!.." [15, с. 30]; "Ах, тьотю, які люди подлі, низькі!.." [15, с. 90].

До власне авторських знаків належить також нетрадиційно використане тире для увиразнення епітетів, наприклад: "Слова полярні, той же самий зміст. / А випадок – трагічно екстремальний" [5, с. 18]. Ліна Костенко посередництвом тире акцентує увагу на сутнісній, домінуючій ознаці, незвичності випадку. В інших контекстах за допомогою цього ж знака, але подвійного, виокремлено лексеми, важливі для створення пейзажів, наприклад: "Де шлях летючими штрихами / за обрій віддалі несе – / гіркі черешні над шляхами – / спасибі вам за все, за все!" [5, с. 64]. При видо-родовій характеристиці – *верба* – *руки верби* – для увиразнення образу верби, ужито знак оклику і тире, наприклад: "Сумна арфістка, – рученьки вербові! – / по самі плечі вкучтана в туман" [5, с. 35]. У причиново-наслідкових реченнях використано одночасно кому і тире ("Над полем пурхає старенький вітрячок, – / уже легкий, бо вже не важать жорна" [5, с. 59]).

За допомогою тире Ліна Костенко відокремлює нерідко означуване слово і означення, наприклад: "Туристи, фольклористи і відряджені, / чи не отут спинялися ви всі – / здивовані, просвітлені, розраджєні, / закручені, як білка в колесі?" [5, с. 66]. Цей знак можна вважати індивідуально-авторським у вирізненні епітетів у поезії Ліни Костенко.

Тире вжито також для увиразнення різнорідних ознак, коли кожна з них змальована водночас як цілісна і як окрема, наприклад: "Чорне – біле – золоте – зелене – / спалахнуло – блиснуло – знялось!" [5, с. 69]. Портретуючи зовнішність персонажа, зокрема, його очі, за допомогою тире уточнено колоративні ознаки, наприклад: "У нього були дивні очі – / кольору повільної грозової хмари" [5, с. 197], тобто *дивність*, *незвичність* очей охарактеризовано епітетним словосполученням.

Використання трикрапки після називних речень – це здебільшого відображення внутрішніх вагань, роздумів, мовчання, спроба осмис-

лити світ, і, як наслідок, статика оповіді ("Пекучий день... лісів солодка млява... / смага стежок... сонливиці левад..." [5, с. 63]).

Не менш частотним способом пунктуаційного вирізнення епітетів у поетичних текстах можна вважати також крапки. Такі епітети входять найчастіше до складу епітетних словосполучень. В одних випадках крапки означають статику, в інших – динаміку. Скажімо, на початку поеми "Сиве сонце моє" Бориса Олійника переважають речення, які відтворюють динаміку. Вона зумовлена, передусім, зміною емоційних переживань ліричного героя, наприклад: "Чорний вітер. / Жовтий смерч." [7, с. 52], "Чорний грім. / Свинцеве тло." [7, с. 52], "Тиша глуха. Тиша сира. / Затхла, мов яма." [7, с. 54]. Таке структурування тексту відтворює сегментування.

Оцінні елементи автор додатково виокремлює шляхом парцеляції. Завдяки такому структурно-граматичному прийому він передає біль втрати найдорожчої людини – мами ("Дивний той день. Безликий. / Ні праведний, ані грішний" [7, с. 53]; "Вмерли годинники. Стовбма стоять. Кам'яні" [7, с. 54]). У цьому контексті вирізнено епітет *безликий*. Диференційні ознаки першого епітета *дивний день* (тобто незвичний) підкреслено парцельованим епітетом *безликий*. Подібне спостерігаємо в другому цитованому контексті. Однак особливість його – епітет розміщений дистантно. Борис Олійник акцентує увагу на внутрішніх переживаннях ("Важко їти. Сам наче перст. Хрест мій – печальний" [7, с. 54]).

Згодом пунктуаційний малюнок цього тексту змінюється: темп мовлення стає уповільненим, посилюється внутрішня заглибленість, автор починає по-новому осмислювати навколишній світ, а тому закономірно з'являється трикрапка, наприклад: "Сніги-сніги... Безмежні і невітшні" [7, с. 64], "Золоті мої надії, молоді мої сади..." [7, с. 25].

Отже, нетипове індивідуально-авторське використання пунктуаційних знаків у різних комунікативних ситуаціях застосування епітетних номінацій співвідноситься із певним набором пунктуаційних знаків: одиничних і комбінованих. Установлено, що наявні індивідуально-авторські уподобання щодо використання розділових знаків в однотипних семантичних контекстах. Зокрема, у типологічних ситуаціях у різних поетичних текстах використано неоднотипні розділові знаки: знак оклику, тире або крапку.

Література:

1. Бабій І. Емоційно-експресивна роль колірних епітетів у прозовій мові // І. Бабій // Українська мова і література: історія, сучасний стан, перспективи розвитку. Науковий щорічник. – Тернопіль : Збруч, 1999. – С. 246-250.

2. Братусь М. Епітетні словосполучення як характеристика стану людини : (За прозовими творами Івана Багряного) / М. Братусь // *Культура слова*. – К., 2000. – Вип. 53/54. – С. 99-102.
3. Ващенко В. С. Про епітетну мовну картину // Ващенко В. С. *Фрагменти з українського мовознавства* / В. С. Ващенко. – Дніпропетровськ : Видавництво ДДУ, 1989. – С. 35-47.
4. Горніцька-Пархонюк Л. Авторські епітети збірки "Сонячні кларнети" П. Тичини у світлі естетичних концепцій І. Франка / Л. Горніцька-Пархонюк // *Дивослово*. – 1987. – № 2. – С. 26-28.
5. Костенко Л. Неповторність : [Вірші. Поєми] / Л. Костенко. – К. : Молодь, 1980. – 224 с.
6. Мастеровенко В. Епітет в романі П. Куліша "Чорна рада" / В. Мастеровенко // *Культура слова*. – К., 2001. – Вип. 57-58. – С. 16-21.
7. Олійник Б. Заклинання вогню : [поезії] / Б. Олійник. – К. : Молодь, 1978. – 96 с.
8. Онопрієнко Т. Епітет як первісний троп і системоутворюючий центр тропіки [Електронний ресурс] / Т. Онопрієнко // *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. – С. 127-130. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/1055/>.
9. Пустовіт Л. О. Епітет у поезії Володимира Сосюри : [стилістичне навантаження] / Л. О. Пустовіт // *Рідне слово*. – К., 1974. – Вип. 9. – С. 8-13.
10. Савченко Л. П. Семантика епітетів "сивий" і "посивілий" у мові сучасної української лірики / Л. П. Савченко // *Українська мова: історія і стиль*. – Х. : Видавництво ХДУ, 1992. – 180 с.
11. Сидоренко О. "Є слова, що білі-білі" (епітет "білий" у О. Олеся) / О. Сидоренко // *Культура слова*. – 1996. – Вип. 48-49. – С. 64-67.
12. Сидяченко Н. Г. "Білою повинню стояли гречки": (Індивідуально-авторські епітети М. Стельмаха) / Н. Г. Сидяченко // *Культура слова*. – К., 1988. – Вип. 35. – С. 8-13.
13. Сидяченко Н. Г. Про що розповідає прислівниковий епітет Т. Г. Шевченка / Н. Г. Сидяченко // *Культура слова*. – К., 1989. – Вип. 37. – С. 46-51.
14. Тур В. Епітет у мовотворчості Уласа Самчука (формально-семантичний аналіз) / В. Тур // *Філологічні студії*. – Луцьк, 2000. – № 1. – С. 226-231.
15. Українка Леся. Драматичні твори / Леся Українка. – К., 1976. – Т. 3. – 340 с.